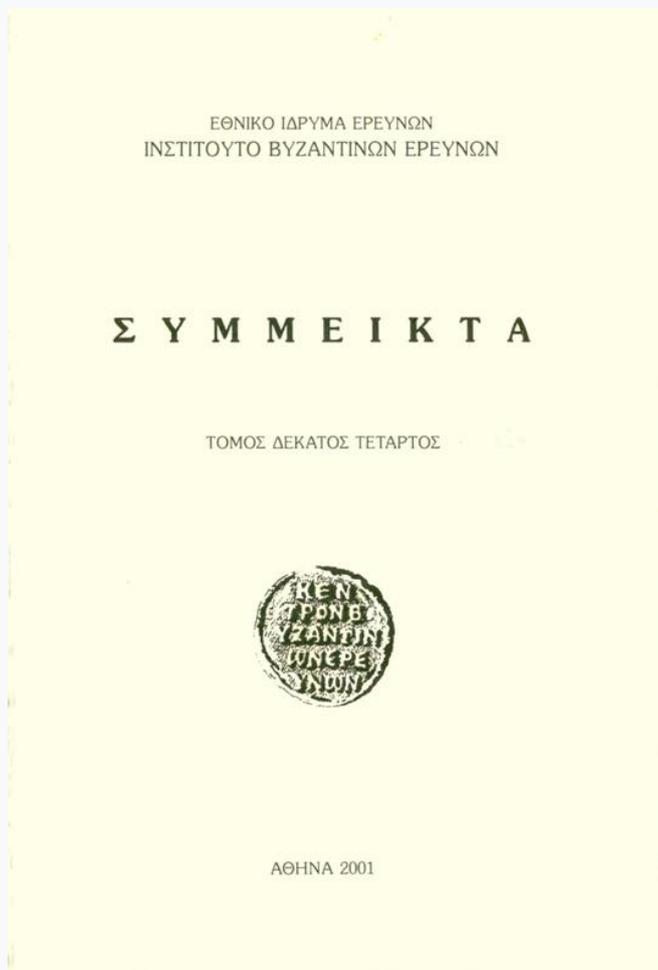

Byzantina Symmeikta

Vol 14 (2001)

SYMMEIKTA 14

Ὁ κουράτωρ Μαντζικέρτ καὶ τῆς ἔσω Ἰβηρίας καὶ ἡ ἀνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ Βασιλείου Β'

Χρατς ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ

doi: [10.12681/byzsym.874](https://doi.org/10.12681/byzsym.874)

Copyright © 2014, Χρατς ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ Χ. (2008). Ὁ κουράτωρ Μαντζικέρτ καὶ τῆς ἔσω Ἰβηρίας καὶ ἡ ἀνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ Βασιλείου Β'. *Byzantina Symmeikta*, 14, 57–75. <https://doi.org/10.12681/byzsym.874>

ΧΡΑΤΣ Μ. ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ

Ο ΚΟΥΡΑΤΩΡ ΜΑΝΖΙΚΕΡΤ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΣΩ ΙΒΗΡΙΑΣ
ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Β΄

Ὁ δάσκαλός μου, ὁ ἀνατολιστὴς-ἱστορικὸς καὶ ἀρχαιολόγος Ἰωσήφ Ὁρμπέλι (1887-1961), διευθυντὴς τοῦ Ἑρμιτὰζ τοῦ Λένινγκραντ (1934-1951) καὶ ἱδρυτὴς καὶ πρῶτος πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Ἀρμενίας (1943-1947), ὑπογραμμίζοντας τὴν ἐξαιρετικὴ σημασία τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ ὡς ἱστορικῆς πηγῆς μὲ κάθε εὐκαιρία ἐπαναλάμβανε: «Τὰ πράγματα, τὰ ἀντικείμενα δὲν ψεύδονται», σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς ἀφηγηματικὲς πηγές, ποὺ ἔχουν χαρακτῆρα ὑποκειμενικὸ καὶ ὅπου τὰ γεγονότα παρουσιάζονται ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ συγγραφέα τους καὶ ὄχι πάντοτε τεκμηριωμένα. Τὰ βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα ἀνήκουν στὶς πηγές ποὺ δὲν ψεύδονται. Σὲ αὐτὸ συμφωνοῦν ὅλοι ὅσοι τὰ μελέτησαν καὶ συνεχίζουν νὰ τὰ μελετοῦν, ἐνῶ συγχρόνως τονίζουν τὶς σοβαρὲς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει ἡ κατανόηση καὶ ἐρμηνεία τοῦ λακωνικοῦ περιεχομένου τους.

Στὴ μελέτη του γιὰ τὰ μολυβδόβουλλα, ὁ Ν. Οἰκονομίδης¹ ἐπισημαίνει ὅτι ἀποτελοῦν πηγὴ μὲ πρωταρχικὴ σημασία κυρίως γιὰ θέματα διοικητικῆς ὀργάνωσης τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ παρατηρεῖ ὅτι συχνὰ θέτουν ἀναπάντεχα προβλήματα ἱστορικῆς γεωγραφίας. Ὡς παράδειγμα χρησιμοποιεῖ τὴ σφραγίδα τοῦ Μιχαὴλ Καταφλῶρον, βασιλικοῦ κουράτορα τοῦ Μαντζικέρτ καὶ τῆς «Ἐσω Ἰβηρίας», ποὺ περιλαμβάνεται στὴ συλλογὴ τοῦ Dumbarton Oaks (DO 58.106.5502) καὶ χρονολογεῖται γύρω στὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνα². Ἀναζητώντας μὲ βάση τὴν ἐπιγραφή τῆς

1. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Τὰ βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα ὡς ἱστορικὴ πηγή, *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, ἔτος 1987, τόμος 62, Ἀθήνα 1988, 240-255.

2. Ὡ.π., 243-244.

σφραγίδας τὴν περιοχὴ δικαιοδοσίας τοῦ βασιλικῷ κουράτορα καὶ τὴν ἔρμηνεία τῆς ὀνομασίας «Ἔσω Ἰβηρία», ὁ Ν. Οἰκονομίδης διατυπώνει τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

1. Ἡ «Ἔσω Ἰβηρία» θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ σχετικὰ κοντὰ στὸ Μαντζικέρτι καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν περιοχὴ τοῦ Τάικ, τὴν ὡς τώρα θεωρούμενη ὡς τὸ μόνο βυζαντινὸ θέμα Ἰβηρίας, καὶ ἀκόμη λιγότερο μὲ τὴ βορειότερη Γεωργία, τὴν ὁποία ὁ Σκυλίτζης φαίνεται νὰ ἀποκαλεῖ ἐνδοτιέρω Ἰβηρίαν.

2. Ἡ ὀνομασία «Ἰβηρία» σὲ μιὰν ἀναμφισβήτητα ἀρμενικὴν περιοχὴν χρησιμοποιεῖται μᾶλλον καταχρηστικὰ γιὰ νὰ δηλώσει, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα βυζαντινὰ κείμενα, τὸν τόπο πού κατοικεῖται ἀπὸ ὀρθόδοξους Ἀρμενίους (Χαλκηδονίους), τοὺς ὁποίους συχνὰ οἱ Βυζαντινοὶ ἀποκαλοῦσαν Ἰβηρες.

3. Δὲν ἀποκλείεται ὁ περίφημος «ἰβηρικὸς στρατὸς», ὁ ἀποτελούμενος κατὰ κοινὴν παραδοχὴν ἀπὸ ἀρμενίους στρατιῶτες καὶ τὸν ὁποῖο διέλυσε ἐπὶ Κωνσταντίνου Μονομάκου ὁ φοροεισπράκτωρ Λέων Σερβλίας, γιὰ νὰ αὐξήσει τὰ κρατικὰ ἔσοδα, νὰ βρισκόταν σὲ αὐτὴ τὴν «Ἔσω Ἰβηρία», ὅταν μάλιστα καὶ ὁ Κεκαυμένος τοποθετεῖ τὴν δράση τοῦ Σερβλίας στὸ νότο, στὴν Ἰβηρία καὶ τὴ Μεσοποταμία, καὶ ὄχι στὸ Τάικ. Καὶ εἶναι ἐπίσης πιθανὸ ἢ κουρατορεία τῆς «Ἔσω Ἰβηρίας» νὰ δημιουργήθηκε ὡς συνέπεια τῶν μέτρων τοῦ Σερβλίας, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες πηγές ὅτι καὶ παλαιότερα τὰ δημευόμενα κτήματα ἀρμενίων στρατιωτῶν μποροῦσαν νὰ δοθοῦν σὲ κουρατορεῖες.

Καταλήγοντας, ὁ Οἰκονομίδης σημειώνει ὅτι ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς δεύτερης βυζαντινῆς διοικητικῆς περιοχῆς μὲ τὸ ὄνομα Ἰβηρία, τῆς «Ἔσω Ἰβηρίας», πολὺ νοτιότερα ἀπὸ τὸ Τάικ, σὲ ἀρμενοκρατούμενην περιοχὴν, θὰ ὀδηγήσει χωρὶς ἀμφιβολία σὲ πολλὰς ἀναθεωρήσεις τῆς διοικητικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνατολικοῦ συνόρου καὶ καλεῖ τοὺς καθ' ἕλην εἰδικοὺς νὰ ἀναζητήσουν ὀριστικότερες ἀπαντήσεις.

Θά προσπαθῶ, λοιπὸν, μὲ τὴ σειρά μου νὰ διατυπώσω ἐδῶ μερικὲς σκέψεις, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ Μαντζικέρτι, τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο τοπωνύμια τῆς ἐπιγραφῆς, πού διαβάζομε στὴ σφραγίδα τοῦ Καταφλῶρον

A. Τὸ Μαντζικέρτι καὶ ἡ περιοχὴ του

Τὸ μολυβδόβουλλο, ἡ πηγὴ πού δὲν ψεύδεται, παραδίδει τὸ τοπωνύμιο ὡς ΜΑΝΖΗΚΕΡΤ, ὄνομα τῆς ἀρμενικῆς πόλης³.

3. Ὁ Οἰκονομίδης μεταγράφει τὸ τοπωνύμιο ὡς Μανζηκ(ί)ερτ(ε), βασιζόμενος στὴ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη καὶ ἄλλων βυζαντινῶν πηγῶν: ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, *Σύνοψις ἱστοριῶν*, ἐκδ. J. THURN,

Σύμφωνα με την *Ἀρμενική Γεωγραφία* (Ašxarhatsoyts), ἔργο εἴτε τοῦ ἀρμένιου συγγραφέα τοῦ Ζ' αἰώνα, Ἄνανία τοῦ Σιρακηνοῦ, εἴτε κάποιου ἀνώνουμου συντάκτη, ἡ ἱστορική Μεγάλη Ἀρμενία ἀπαρτιζόταν ἀπὸ δεκαπέντε μεγάλες περιφέρειες, *ašxarh*⁴, ποὺ ἀναλογα με τὸ μέγεθός τους περιλάμβαναν ἕναν ἀριθμὸ, μικρότερο ἢ μεγαλύτερο, μικρότερων περιοχῶν, ποὺ ὀνομάζονταν *gawar*⁵.

Τὸ τέταρτο κατὰ σειρά *ašxarh* τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας ἦταν τὸ *tourouberan* ἢ ἀλλιῶς κλίμα –κατὰ λέξη: πλευρά– τοῦ Ταρῶν καὶ περιλάμβανε δεκαεξί *gawar*. Τὸ δέκατο τέταρτο ἦταν τὸ *Αραhounik*⁶, μὲ κέντρο τὴν πόλη Μανζικέρτ⁷, ποὺ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Πορφυρογέννητο στὴν ἀρχὴ τοῦ τίτλου τοῦ 44ου κεφαλαίου του *De Administrando Imperio: Περὶ τῆς χώρας τοῦ Ἀπαχουνηῆς καὶ τοῦ κάστρου τοῦ Μανζικίερτ*.

Τὸ 966, τὸ Ταρῶν περιῆλθε στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια, ὅχι ὅμως καὶ τὸ *Αραhounik* μὲ τὸ Μανζικέρτ. Ἐκεῖ ἦταν τότε ἐγκατεστημένοι οἱ Καΐσικοι⁸, τὸ

Βερολίνο 1973, 462 Ὁ τύπος «Μανζικέρτ» (ὀρθότερα: Μαντζκέρτ) ἀπαντᾷ σὲ πολλές ἀρμενικὲς ἀφηγηματικὲς πηγές, ἀν καὶ ἡ πρὸ διαδεδομένη γραφὴ εἶναι Μανζικέρτ. Στὶς πρώιμες ἀρμενικὲς πηγές γράφεται καὶ Μανβαζακέρτ. Στὶς βυζαντινὲς πηγές, ὅπως καὶ στὸ μολυβδόβουλλο, μὲ τὸ γράμμα *z* ἀποδίδεται φθόγγος μεταξύ τοῦ *tz* καὶ *ts*, ποὺ δὲν ὑπάρχει στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα. Ἡ τελευταία συλλαβὴ –κέρτ (κάτ) τοῦ τοπωνυμίου εἶναι λέξη ἰρανικὴ καὶ δηλώνει τὴν πόλη (π.χ. Τιγρνακέρτ –στὶς ἐλληνικὲς πηγές Τιγρνανόκερτα–, Ἐροθανδακέρτ, Βαλαρσακέρτ, Βαρδανακέρτ κ. ἄ): Ν. ADONTZ, *Armenia in the Period of Justinian*, Louvain 1970, 11.

4. Στὶς βυζαντινὲς πηγές τὸ *ašxarh* μεταφράζεται ὡς χώρα: πρβλ. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν* [στὸ ἐξῆς: DAI], ἔκδ. G. MORAVCSIK-R. J. H. JENKINS, Washington 1967, κεφ. 43: *Περὶ τῆς χώρας τοῦ Ταρῶν*. Ὁ ὅρος μεταφράζεται ὡς *province*.

5. DAI, κεφ. 44, 40-41, 86-87: χώρα. Στὴ μετάφραση: *district*.

6. Τὸ μνημονεύει ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ὡς Ἀπαχουνηῆς: *ταύτας τὰς χώρας, τὸ τε Ἀπαχουνηῆς καὶ τὸ Κορὴ καὶ τὸ Χάρκα* DAI, κεφ. 44, 86-87). Τὸ Κορὴ εἶναι τὸ 15ο τοῦ Ταρῶν, τὸ Χάρκα (Hark') τὸ 9ο *gawar*.

7. Τὸν 4ο αἰώνα μνημονεύεται ὡς κόμη. Ἡ Σύνοδος τοῦ 726 ἐγίνε στὴν πόλη Μανζικέρτ.

8. Βλ. περισσότερα γιὰ τοὺς Καΐσικούς στὸν Α. TER-GHEWONDYAN. *The Arab Emirates in Bagratid Armenia*, Lisbon, 1976, 51 κ. ἐ. Οἱ Καΐσικοὶ ἀναφέρονται καὶ στὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα: *Καὶ ἀλλὶ ἐμὲν <ἀλλὶ ἐμὲν> ἄν μάθουν οἱ Καΐσικοὶ* (βλ. διασκευὴ Ἐσκοριάλ, στ. 245, κριτικὴ ἔκδοσις Στ. ΑΛΕΞΙΟΥ, *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης καὶ τὸ ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη*, Ἀθήνα 1985). Ὁ ἴδρυτής τοῦ ἐμιράτου τῶν Καΐσικῶν τοῦ Μανζικέρτ ὀνομαζόταν Abu' I-Ward. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος [DAI, κεφ. 44, 17, 19, 23] τὸν ὀνομάζει Ἀπελβάρτ, ὅπως καὶ τὸν δεύτερο συνονόματο ἡγέτη του ἐμιράτου [τὸν ἀρτίως κρατοῦντα τὸ Μανζικίερτ. DAI, κεφ. 44, 79, 107, 112], ὁ ὁποῖος βασίλευε, ὅταν ὁ αὐτοκράτορας ἔγραφε τὸ ἔργο του. Ὁ Abu' I-Ward στὸ βυζαντινὸ ἔπος ὀνομάζεται Ἀπλορράβδης: Ὁ μέγας Ἀμπρᾶς ὁ Ἀπλορράβδης τῆς Ρωμανίας, ἐκούρσευε τὰς πόλεις καὶ τὰς χώρας (διασκευὴ Ἄνδρου –Ἀθηνῶν, ἔκδοσις Π. ΚΑΛΟΝΑΡΟΥ, Ἀθήνα² 1970, στ. 2446, 2468, 2552,).

Οἱ «Καΐσικοὶ» ἐσφαλμένα ταυτίζονται μὲ τοὺς αἰρετικούς Ἰσπανίτες, Ἀσσασσίνους, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίστηκαν μόλις τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰώνα.

σημαντικότερο από τὰ ἀραβικά φύλα, πού ἀπό τὸν 8ο αἰώνα εἶχαν ἀρχίσει νὰ μεταφέρονται στὴν Ἀρμενία, μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς Ἄραβες. Οἱ Καϊσικοί ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ, πιθανότατα, στὰ τέλη του 8ου αἰώνα, στὰ χρόνια τοῦ καλὶφ Χαροῦν ἀλ-Ρασίντ (786-809), ἐνῶ τὴν ἕκτη δεκαετία τοῦ 9ου αἰώνα, ἦταν ἦδη οἱ κύριοι του gavar.

Στὸ 44ο κεφάλαιο τοῦ *De administrando imperio*, πού πραγματεύεται τὴν ἱστορία τῶν Καϊσικών ἀμυράδων τοῦ Αραχουνικ', τῶν πόλεων καὶ κάστρων του ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀρμένιου βασιλιᾶ Ἀσώτιου Α' (884-890), ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἀναφέρει ἐπανειλημμένα ὅτι αὐτοὶ ἦταν φόρου ὑποτελεῖς στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα: *Ὅτι Ἀπελβάρτ (Abu'l-Ward A') ἐκράτει τὸ Μανζικίερτ, καὶ ἦν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν [Ἀσώτιου], τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀρχόντων... Τοῦ δὲ Συμβατίου (τοῦ Βαγρατιδῆ βασιλέα Συμβατίου Α' [890-913]), τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀρχόντων, παρὰ τοῦ Ἀποσάται, τοῦ ἀμυρᾶ Περισίδος (Yusuf Abu Kasim' b. Abu'l Sadj, τῆς Ἀτροπατηνῆς), ἀναιρεθέντος, ἐκράτησεν (ὁ Ἀποσεβατᾶς =Abu-Sawada b. Abd al-Hamid) αὐθεντῶς καὶ κυρίως ὡς δεσπότης καὶ αὐτοκέφαλος τὸ τε κάστρον τὸ Μανζικίερτ καὶ τὰ λοιπὰ κάστρα καὶ τὰς χώρας, ὅσους καὶ ὑπετάγη τῷ βασιλεῖ [Ρωμαίων] μετὰ τῶν ἐτέρων δύο ἀδελφῶν αὐτοῦ, τοῦ τε Ἀπολεσφούετ (Abu'l-Aswad b. abd al-Hamid) καὶ τοῦ Ἀποσέλμη (Abu Salim b. Abd al-Hamid), διὰ τὸ διαφόρως καταπολεμηθῆναι τὰ τε κάστρα καὶ πραιδευθῆναι καὶ ἀφανισθῆναι καὶ τὰς χώρας αὐτῶν παρὰ τοῦ δομestikou τῶν σχολῶν (τοῦ Ἰωάννη Κουρκούα), παρέχοντες τὸν βασιλέα Ῥωμαίων καὶ πάκτα ὑπὲρ τῶν κάστρων καὶ τῶν χωρίων αὐτῶν¹⁰.*

Φόρου ὑποτελεῖς στὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα παρέμειναν καὶ οἱ μετὰ τὸν Ἀποσεβατᾶ ἀμυράδες τοῦ Μαναζκέρι: *Ὅτι ὁ Ἀποσεβατᾶς... ἐδίδου τὰ ὑπὲρ αὐτῶν (τοῦ Ἀπαχουνῆς καὶ τοῦ Κορῆ καὶ τοῦ Χάρκα) πάκτα τῷ Ῥωμαίων βασιλεῖ, καὶ τούτου τελευτίσαντος, ἐκράτησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὁ Ἀβδεραχεῖμ, καὶ ἐδίδου καὶ αὐτὸς τὰ προρρηθέντα πάκτα¹¹.*

Ἄναφερόμενος στὸν ἐπόμενο ἀμυρᾶ, ὁ Πορφυρογέννητος σημειώνει: *Ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀχμετ δοῦλος ἦν τοῦ βασιλέως... παρέχων καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ θείου αὐτοῦ, τοῦ Ἀπολεσφούετ, πάκτα¹².*

Στὸ τέλος τοῦ ἴδιου κεφαλαίου μνημονεύονται συνοπτικὰ οἱ χώρες πού ἀνῆκαν στοὺς Καϊσικούς ὡς ἐξῆς: *Ὅτι ταῦτα πάντα τὰ προρρηθέντα κάστρα καὶ αἱ*

9. DAI, κεφ. 44, 17-19.

10. DAI, κεφ. 44, 27-34.

11. DAI, κεφ. 44, 85-89.

12. DAI, κεφ. 44, 110-112.

προρρηθεῖσαι κῶραι οὐδέποτε γεγόνασιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς Περσίδος¹³ ἢ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀμερμουμνῆ, ἀλλ' ὑπῆρχον, καθὼς εἴρηται, ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ κυροῦ Λέοντος, τοῦ βασιλέως ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Συμβατίου, τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀρχόντων, καὶ μετὰ ταῦτα ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν τριῶν ἀδελφῶν, τῶν προρρηθέντων ἀμηράδων, τοῦ τε Ἀποσεβατᾶ καὶ τοῦ Ἀπολεσφούει καὶ τοῦ Ἀποσέλημ' καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν καὶ ἐδουλώθησαν καὶ ἐπακτώθησαν καὶ ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν βασιλέων τῶν Ῥωμαίων¹⁴.

Μολονότι, κατὰ τὸν Πορφυρογέννητο, τὸ Αραhouνικ' καὶ τὸ Μαντζικέρτ ἐδουλώθησαν καὶ ἐπακτώθησαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο διατηροῦσαν, ὥστόσο, τὴν ἀνεξαρτησία τους, ἀφοῦ ἡ αὐτοκρατορία κατέβαλε ἐπανελημμένες προσπάθειες νὰ τὰ κυριεύσει.

Τὴ συνέχεια τῆς ἱστορίας διηγεῖται ὁ σύγχρονος τῶν γεγονότων, Στέφανος ὁ Ταρωνίτης, ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι: «τὸ 417ο ἔτος τῶν Ἀρμενίων (=29 Μαρτίου 969-28 Μαρτίου 970) ὁ Βάρδας, ἀνιψιός (γιὸς τοῦ ἀδελφοῦ) τοῦ Νικηφόρου [Φωκά], ἤλθε μὲ βαρὺ στρατὸ στὸ [gawar] Αραhouνικ' καὶ πολιόρκησε τὴν πόλη Μαναζκέρτ, τὴν κυριεύσε καὶ κατεδάφισε ἐκ θεμελίων τὰ τείχη της»¹⁵. Ἡ κατεδάφιση τῶν τειχῶν τῆς πόλης ἀπὸ τὸν Βάρδα σημαίνει, προφανῶς, ὅτι τὸ Μαντζικέρτ δὲν εἶχε οὐσιαστικὰ ἐνταχθεῖ στὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὅτι τὸ ζητούμενο ἦταν νὰ κλονισθεῖ ἡ ἄμυνα τῆς πόλης.

Ὅταν τὸ 976 ὁ Βασίλειος Β' ἀνέβηκε στὸ θρόνο, ὁ Βάρδας Σκληρὸς ἐπανάστασε καὶ ἡ αὐτοκρατορία βρέθηκε σὲ καώδη κατάσταση. Ὁ Στέφανος ὁ Ταρωνίτης γράφει: «Καὶ ὅταν τὸ βασίλειο τῶν Ἑλλήνων εὐρίσκετο σὲ τέτοια ἀναταραχὴ, ὁ ἀμηρὰς τοῦ Χλιὰτ¹⁶ καὶ τοῦ Νφρκέρτ¹⁷, ὀνόματι Μπάτ¹⁸, κτίζει ἐκ νέου τὴν πόλη Μαναζκέρτ»¹⁹, δηλαδὴ τὴν κυριεύσε καὶ ἀνοικοδόμησε τὰ κατεδαφισθέντα ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τείχη της.

13. Τῶν Ἀράβων ἀμηράδων τοῦ Adarbaygan (Ἀτροπατηνῆς) τῆς Περσίας.

14. DAI, κεφ. 44, 116-124.

15. *Des Stephanos von Taron, Armenische Geschichte*, γερμ. μτφρ. Heint. GELZER und Aug. BURCKHARDT, Λιψία 1907, 134 (στὸ ἐξῆς: *Stefanos von Taron, Geschichte*)

16. Πρβλ. DAI, κεφ. 44, 3: τοῦ Χλιὰτ καὶ τοῦ (διορθωτέο: τοῦ καὶ) Χαλιὰτ.

17. Εἶναι ἡ Μαρτυρούπολη, ἀρμενικὰ Np'rkert, συριακὰ mefrkt. Ὄνομάζεται καὶ Muharkin, συριακὰ mefarikin, πού εἶναι ἰσότιμο τοῦ ἀραβικοῦ miyyafarkin, βλ. ADONTZ, *Armenia in the Period of Justinian*, 10-11.

18. Badh al-Kurdi ἢ Abu Abd Allah al-Hasan b. Dustak al-Harbukhti, ἰδρυτῆς τοῦ μεγάλου κουρδικοῦ ἐμιράτου τῶν Μερβανιδῶν (στὰ ἀραβικὰ Μαρούάν). Πρβλ. TER-GHEWONDYAN, *The Arab Emirates in Bagratid Armenia*, 111-113.

19. *Stephanos von Taron, Geschichte*, 141.

Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπανάστασης τοῦ Βάρδα Σκληροῦ, τὸ 976, ὁ Βασίλειος Β΄ στέλνει τὸν ἀγιορείτη μοναχὸ Τορνίκιο στὸν κουροπαλάτη τοῦ Τάικ, Δαυίδ, ζητώντας τὴ βοήθειά του καὶ ὑποσχόμενος νὰ τοῦ παραχωρήσει σὲ ἀνταπόδοση πόλεις, gawar καὶ φρούρια: «τὸ Χaldoyarig μετὰ τὴν κλεισούρα, τὸ Ćortmagr καὶ τὸ Καρίν (Θεοδοσιούπολη), τὴ Βασιανή (Basen), τὸ φρούριο Σευάκ, δηλαδὴ τὸ Μαρδαλί, τὸ Χάρκ καὶ τὸ Αραhounik'»²⁰. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Στέφανος Ταρωνίτης δηλώνει ἄγνοια σχετικὰ μετὰ τὴν πραγματοποίηση αὐτῶν τῶν ὑποσχέσεων. Καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Δαυίδ δὲν ἀπέκτησε τότε τὸ Αραhounik'²¹. Συζητήσιμη εἶναι, ἄλλωστε, καὶ ἡ εὐκρίνεια τῶν προθέσεων τοῦ Βασιλείου Β΄. Ὡστόσο, εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ 976 ὁ αὐτοκράτορας θεωροῦσε ὅτι τὸ Αραhounik' καὶ συνακόλουθα τὸ κέντρο του, ἡ πόλη Μαναζκέρτ, τοῦ ἀνῆκαν.

Στὴ συνέχεια ὁ Ταρωνίτης γράφει γιὰ τὴν τύχη τοῦ Μαντζικέρτ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἀμυρᾶ Μπάτ (990), ἡ κυριαρχία τοῦ ὁποῦ εἶχε προφανῶς ἀποκατασταθεῖ στὴν πόλη: «ὁ ἀμυρᾶς [τοῦ gawar] Αραhounik' καὶ τοῦ Νφρκέρτ²², Μπάτ, πίπτει στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Ἀράβων τῆς ἐρήμου. Τὸν διαδέχεται ὁ γιὸς τῆς ἀδελφῆς του καὶ τοῦ Μερουάν. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μπάτ, ὁ κουροπαλάτης τοῦ Τάικ Δαυίδ πολιορκεῖ τὴν πόλη Μαναζκέρτ, διὰ τῆς σπάθης καὶ τοῦ λιμοῦ τὴν βάζει σὲ ἀφόρητη κατάσταση, τὴν κυριεύει, ἐκτοπίζει τοὺς Ἀραβες κατοίκους τῆς καὶ ἐγκαθιστᾷ ἐκεῖ Ἀρμενίους καὶ Ἰβηρες, δηλαδὴ Ἀρμενίους Χαλκηδονίους, ὑπκούς του. Ἡ ἐνέργειά του προκάλεσε τὸν φθόνον καὶ τὴν ὀργὴν Περσῶν²³ καὶ Ἀράβων, οἱ ὅποιοι στέλνουν στὸν κουροπαλάτη ἀντιπροσωπεῖα καὶ ἀπαιτοῦν μετὰ τὴν ἀπειλὴ πολέμου νὰ τοὺς ἐπιστρέψει τὴν πόλη»²⁴. Στὸν κουροπαλάτη Δαυίδ ἔστειλαν βοήθεια ὁ βασιλιάς τοῦ Ἀνίου Κακίκιος Α΄ (990-1020), ὁ βασιλιάς τοῦ Βανάντ (Κάρς), Ἀμπᾶς (984-1029), καὶ ὁ βασιλιάς τῶν Ἰβήρων, Παγκράτιος Γ΄ (975-1014). Ὁ «περσικὸς» στρατὸς, καταπονηθεὶς, ἐπέστρεψε στὴ χώρα του, χωρὶς νὰ ἐμπλακεῖ σὲ μάχη, ἀφοῦ προηγουμένως ἀποτέφρωσε ὅλο τὸ gawar τοῦ Bagrewand μαζί μετὰ τὸ κέντρο του, τὴν πόλη Βαλαρσακέρτ²⁵.

Γιὰ μερικὰ χρόνια, λοιπόν, ἡ πόλη Μαναζκέρτ περιῆλθε στὸν κουροπαλάτη τοῦ Τάικ, Δαυίδ. Τὸ 447ο ἔτος τῶν Ἀρμενίων (22 Μαρτίου 997-21 Μαρτίου 998),

20. Ὡ.π., 142.

21 TER-GHEWONDYAN, *The Arab Emirates in Bagratide Armenia*, 110.

22 Ἀναφερόμενος στὰ γεγονότα τοῦ 976, ὁ Στέφανος Ταρωνίτης ὀνομάζει τὸν Μπάτ ἀμυρᾶ τοῦ Χλάτ καὶ τοῦ Νφρκέρτ, ἐνῶ ἐδῶ ὡς ἀμυρᾶ τοῦ Αραhounik' καὶ τοῦ Νφρκέρτ.

23 Πιθανότατα, τῶν ἀμυράδων τῆς Ἀτροπατινῆς (Aharbay-gan).

24. *Stephanos von Taron, Geschichte*, 202.

25. Ὡ.π., 203.

ὁ ἀμπαρῆς τῆς Ἀτροπατηνῆς Μαμλάν (Mamlan b. Abu'l-haydja al Rawwadi), γιὸς τοῦ Ἀπλχάτζ (Abu'l-haydja al-Rawwadi), κήρυξε, ὅπως γράφει ὁ Στέφανος ὁ Ταρωνίτης, πόλεμο ἐναντίον τοῦ Δαυίδ, ἐπειδὴ οἱ Χριστιανοὶ εἶχαν κατεδαφίσει τὸ εὐρισκόμενο στὸ Μαναζκέρτ τέμενος. Ὁ Μαμλάν συγκέντρωσε στρατοὺς Περσῶν καὶ Μήδων (=Κούρδων), πῆρε βοήθεια ἀπὸ τὸν ἀμπαρῆ τοῦ Χορασάν, πλῆθος ἄλλων ποικίλων βαρβάρων στρατιωτῶν, μὲ τὴν προοπτικὴ νὰ κυριεύσει τὴν Ἀρμενία καὶ τὴν Ἰβηρία, νὰ ἀνοικοδομήσει τὴ Θεοδοσιούπολη, νὰ λεηλατήσῃ τὴ χώρα τοῦ Τάικ καὶ μέσω τοῦ Βασπουρακάν νὰ φθάσῃ στὸ gawar Αραhounik²⁶. Τὸν κουροπαλάτη Δαυίδ βοήθησαν ὁ βασιλιάς τῆς Ἀρμενίας, Κακίκιος, ὁ ἀντιβασιλεὺς τῆς Ἀβασγίας, Gurgen Β' (978-1008), καὶ ὁ βασιλιάς τοῦ Βανάντ, Ἀμπᾶς. Οἱ Χριστιανοὶ κατατρόπωσαν τοὺς Πέρσες στρατιῶτες τοῦ ἀμπαρῆ Μαμλάν καὶ τοὺς κατεδίωξαν ὡς τὴν πόλη Ἀρτζές²⁷.

Σύμφωνα πάντοτε μὲ τὸν Στέφανο Ταρωνίτη, ὁ κουροπαλάτης τοῦ Τάικ Δαυίδ εἶχε κληροδοτήσει τὴ χώρα του μαζί μὲ τὸ τάγμα τῶν ἀζάτων του στὸν αὐτοκράτορα Βασίλειο Β', ἐπειδὴ ὁ ἴδιος «δὲν εἶχε γιὸ ἢ ἀδελφό, γιὰ νὰ τὸν διαδεχθεῖ»²⁸. Εἶναι, ὅμως, βέβαιο ὅτι αὐτὸ ἔγινε ὑπὸ τὴν πίεση τῶν Βυζαντινῶν. Στὸ ἴδιο ζήτημα ἀναφέρεται καὶ ὁ Βαρδάνης ὁ Μέγας στὴν «Οἰκουμενικὴ ἱστορία» του, ὅπου γράφει ὅτι ὁ Δαυίδ κληροδόπησε στὸν αὐτοκράτορα Βασίλειο τὴ χώρα του, «τὸ Οὐχτίκ²⁹, τὸ Μαμουράν καὶ τὴν πόλη τοῦ gawar Αραhounik', Μαντζκέρτ»³⁰ καὶ ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸ θάνατό του, τὸ ἔτος 1000, ὁ αὐτοκράτορας, εὐρισκόμενος στὴν Ταρσό τῆς Κιλικίας, «σπεύδει νὰ ἔλθῃ στὴ χώρα μας», γιὰ νὰ γίνῃ κύριος τῆς κληρονομιάς του. Συνεχίζοντας, ὁ Στέφανος ὁ Ταρωνίτης γράφει ὅτι ὁ Βασίλειος μέσω Μελιπνῆς, Ἀνζιπνῆς, Μπαλοῦ, Ἀσθιαννῆς, Σωφνῆς καὶ Χορζιαννῆς, ἔφθασε στὸ gawar Aršamounik', στὴν πόλη Ἐριζὰ καὶ «διέταξε τοὺς στρατοὺς τῆς Τετάρτης Ἀρμενίας καὶ τοῦ Ταρῶν νὰ σπεύσουν σὲ βοήθειά του». Ἀπὸ ἐκεῖ μετέβη στὸ ὄρος Ηανξίγ³¹, στὴν ὁμώνυμη πόλη, ἔπειτα, μέσω τοῦ gawar Hark'³² στὴν πόλη Μαναζκέρτ, ἀπὸ ἐκεῖ στὸ gawar Bagrenand καὶ κατέληξε στὴν πόλη Οὐχτίκ. Κυρίως εὐσε ὅλα τὰ φρούρια καὶ τὰ ὄχυρά τοῦ Τάικ, «διώρισε ἐκεῖ ἔμπιστούς του ἀνθρώπους, μετέφερε καὶ ἐγκατέστησε στὴ χώρα τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἐναπομείναντες

26. Ὡ.π., 205.

27. Ὡ.π., 208. Ὁ Πορφυρογέννητος, DAI, κεφ. 44, 3, 11, 15, ὀνομάζει τὴν πόλη Ἀρτζές.

28. *Stephanos von Taron, Geschichte*, 209-210.

29. Κέντρο τοῦ Τάικ. Τὸ σημερινὸ Ὀλιτὶ στὴν Τουρκία.

30. *Vseobščaya istorija Vardana Velikogo*, μτφρ. Ν. ΕΜΙΝ, Μόσχα 1861, 117.

31 Στὶς βυζαντινὲς πηγὲς γράφεται, Χαβτζίτζιν, βλ. Ε. HONIGMANN, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches*, Βρυξέλλες 1961, 192, 194-196.

32. Βλ. πρὸ πάνω, σημ. 7.

μεγιστάνες του Τάικ και ο ίδιος μέσω Θεοδοσιούπολης και Χαλτογariğ επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη»³³.

Στο σημείο αυτό, ο Άριστακός από το Λαστιβέρτ, ο οποίος στο έργο του³⁴ χρησιμοποιεί ως πηγή τον Στέφανο τον Ταρωνίτη, δίνει όρισμένες συμπληρωματικές πληροφορίες για την οργάνωση της διοίκησης της περιοχής από τον Βασίλειο Β': «Ο Βασίλειος κυριεύσε πολλά gawar, φρούρια και πόλεις και διώρισε σε αυτές διοικητές (gordzakal, δηλ. τοπάρχες, ήγεμόνες), κριτές (datavor)³⁵ και verakatzou³⁶ αυτό έγινε το τετρακοσιοστό πεντηκοστό έτος (450+551 =1001) και η χώρα επί δεκατέσσερα χρόνια ειρήνευσε»³⁷.

Μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα πληροφορία, που προκύπτει από τα συμφραζόμενα του Άριστακός, είναι ότι η ονομασία Μαναζκέρτ δεν δήλωνε μόνο την ομώνυμη πόλη. Ο συγγραφέας, αναφερόμενος στο Ουχτίκ, το κέντρο του Τάικ, το ονομάζει πόλη, ενώ αριθμεί ως gawar τα Hark, Μαναζκέρτ και Bagrevand. Επίσης, στο 25ο κεφάλαιο της Ιστορίας του, όπου αφηγείται τα γεγονότα του 1071, σημειώνει ότι ο Ρωμανός Διογένης έφθασε «στα όρια του gawar Μαναζκέρτ»³⁸. Το MANZHKEPT, λοιπόν, της σφραγίδας του Μιχαήλ του Καταφλώρον δηλώνει, πιθανότατα, όχι μόνο την πόλη, αλλά το gawar Αραχουνικ' με κέντρο την πόλη Μαναζκέρτ, και συνακόλουθα ο Μιχαήλ δεν είναι ο κουράτωρ της πόλης, αλλά του gawar Αραχουνικ', το οποίο, κατά τα φαινόμενα, δεν εντάχθηκε στα πλαίσια του βυζαντινού θέματος Ίβηρίας και αποτέλεσε ιδιαίτερη διοικητική περιφέρεια.

33. *Stephanos von Taron, Geschichte*, 213.

34. *Aristakès de Lastivert, Récit des malheurs de la nation arménienne*, γαλλ. μτφρ. και σχόλια Μ. CANARD et H. BÉRBÉRIAN, Βρυξέλλες 1973 (έκδοση στην αρχαία αρμενική Κ. YUZBAŠIAN, Έρεβάν 1963, ρωσική μετάφραση ο ίδιος, Μόσχα 1968)

35. Ο Άριστακός μνημονεύει ως «datavor της χώρας» έναν άπεσταλμένο του αυτοκράτορα στην Άκιλισπνί, ονόματι Ήλίας, αλλά δεν διευκρινίζει ούτε για ποιόν αυτοκράτορα πρόκειται, ούτε τον χρόνο της αποστολής.

36. Απόδοση του ελληνικού όρου «επιστάτης», στον οποίο θα αναφερθούμε και στη συνέχεια. Ο Yuzbašian μεταφράζει «nadsmotrščik» δηλαδή, έποπτης, οί Μ. Canard και H. Bérberian «inspecteur». Κατά τον Άριστακός, το 1027, ο βασιλιάς στέλνει ως verakatzou στην Άνατολή κάποιον ευνούχο, ονόματι Νικίτα, που περνά στο gawar των Ίβήρων, δηλαδή στο βυζαντινό θέμα Ίβηρίας. Το 1028 δέ έρχεται με βαρύ στρατό στην Άνατολή ο ευνούχος Σίμων ο παρακοιμώμενος (βλ. πιο κάτω, σημ. 62), «που περνά στη χώρα των Ίβήρων» δηλαδή στην καθεαυτό Ίβηρία.

37. *Aristakès de Lastivert*, 6.

38. Ο.π., 126.

B. Ἡ Ἐσω Ἰβηρία

Συμφωνῶ ἀπολύτως μὲ τὸν Οἰκονομίδη ὅτι ἡ Ἐσω Ἰβηρία δὲν μπορεῖ μὲ κανένα τρόπο νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν περιοχὴ τοῦ Τάικ, ὅχι ὅμως καὶ μὲ τὴν ἐκτίμησή του ὅτι βρισκόταν νοτιότερα τοῦ Τάικ. Νοτίως τοῦ Τάικ εἶναι οἱ χώρες Αἶραράτ (τὸ δυτικὸ τῆς ἄκρο) καὶ τὸ Ταρών, καὶ δυτικά ἡ Ὑψηλὴ Ἀρμενία ἢ χώρα τοῦ Καρίν (τῆς Θεοδοσιούπολης), ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθοῦν Ἐσω Ἰβηρία. Ἐξάλλου, ὁ Κεκαυμένος, στὰ λεγόμενα τοῦ ὁποίου βασίζεται ὁ Οἰκονομίδης, δὲν ὀμιλεῖ περὶ νότου, γράφει μόνον «εἰς Ἰβηρίαν καὶ Μεσοποταμίαν»³⁹ καὶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ Μεσοποταμία τοῦ Κεκαυμένου δὲν συμπίπτει μὲ τὴ Μεσοποταμία τοῦ Ἱεροκλῆ, τὴν μεταξὺ τοῦ Τίγρη καὶ τοῦ Εὐφράτη χώρα, ποὺ δὲν εἶχε παρὰ μία μόνο πόλη, τὴν Ἄμιδα⁴⁰.

Ἡ Μεσοποταμία, στὴν ὁποία κατὰ τὸν Κεκαυμένο ἔδρασε ὁ φοροεισπράκτορας Λέων Σερβλίας, εἶναι τὸ ἔνατο θέμα τῆς Μεσοποταμίας, ποὺ ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Λέοντα Σ' μὲ βάση τὰ καστέλλια ποὺ παρέδωσαν στὸν αὐτοκράτορα οἱ ἀρμένιοι ἀδελφοὶ Παγκρατούκας, Πουκρίκας καὶ Ταυτούκας, καὶ τὸ ὁποῖο, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Πορφυρογέννητου, ἦταν, πρῶτα *κλεισοῦρά τις ἀνώνυμος καὶ ἀκατανόμαστος*⁴¹. Τὸ θέμα αὐτὸ συνόρευε στὸ Βορρᾶ μὲ τὸ θέμα τῆς Κολωνείας καὶ μὲ τὴ Χαλδία καὶ ἔφθανε ὡς τὴν Κάμαχο, ἀμέσως ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Ἐρζιντζάν, ἀνατολικά μὲ τοὺς Ἀραβες⁴², νοτίως μὲ τὴ Λυκανδὸ καὶ δυτικά μὲ τὸ θέμα Σεβαστείας⁴³.

Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι τὸ τοπώνυμο Ἐσω Ἰβηρία δὲν εἶναι παρὰ ἡ κατὰ λέξιν μετάφραση τῆς ἰβηρικῆς ὀνομασίας Šida K'art'li. Στὴν ἰβηρικὴ συλλογὴ ἱστορικῶν ἔργων τοῦ Λεόντιου Μροβέλι, τοῦ 11ου αἰῶνα, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ ὡς *K'art'lis Tzchowreba* (ὁ βίος τῆς K'art'li - Ἰβηρίας) καὶ ἀρχίζει μὲ τὴν ἱστορία τῶν Ἰβήρων βασιλέων, προπατόρων καὶ γενῶν, ὡς Šida K'art'li (Ἐσω Ἰβηρίας) δηλώνεται ἡ περιοχὴ τῶν πόλεων Οὐπλιστισίχε, Οὐρμπνίσι καὶ Κάσι ὡς τὴν πύλη τοῦ Τάικ. Στὴν ἀρχαία ἀρμενικὴ μετάφραση τοῦ *K'art'lis Tzchowreba*, ποὺ ἐκπονήθηκε κατὰ τοὺς 11ο καὶ 12ο αἰῶνες, ἡ Šida K'art'li μεταφράζεται ὡς Νερκὶν Κάρτλ (Ἐσω

39. *Sovety i rasskazy Kekavmena*, ἔκδ. G. G. ΛΙΤΑΒΡΙΝ, Μόσχα 1972, 152.

40. *Hieroclis Synecdemus accedunt fragmenta apud Constantinum Porphyrogennetum servata et nomina urbium mutata*, ἔκδ. A. BURCKHARDT, Λιψία 1893, 39-40 (=v. *Ἐπαρχία Μεσοποταμίας, ὑπὸ ἰγυεμόνα, πόλις α. Ἄμιδα*).

41. *Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Περὶ Θεμάτων*, ἔκδ. A. PERTUSI, Βατικανό 1952, [Studi e Testi 160], 73.

42. Δηλαδὴ τὰ ἀραβοκρατούμενα εἰσέτι ἀρμενικὰ ἐδάφη.

43. *Περὶ Θεμάτων*, 140. Βλ. καὶ τὸν χάρτη τοῦ Honigmann, *Fines orientales Imperii Byzantini c. annum 960*.

Κάρτλ). Στη Šida K'art'li ὁ Λεόντιος Μροβέλι ἐπανερχεται, ἀναφερόμενος στὴ διοικητικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἰβηρα βασιλιᾶ Φαρνάβазου, ὅπου Šida K'art'li θεωρεῖται ἢ περιοχὴ τῆς Τιφλίδας, ἢ ἐκτεινόμενη ἀπὸ Ἀράγκβι ὡς τὴν πύλην τοῦ Τάικ⁴⁴. Μητρόπολη τῆς Šida K'art'li ὡς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰώνα ἦταν ἡ Μισχέτα, εἴκοσι ἕνα χιλιόμετρα βορείως τῆς Τιφλίδας. Ὑστερα, μητρόπολή της ἔγινε ἡ Τιφλίδα. Ἐσὼ Ἰβηρία, δηλαδή, εἶναι τὸ κεντρικὸ τμήμα, ἢ κοιτίδα τοῦ Ἰβηρικοῦ κράτους, τὸ οικονομικὸ, πολιτικὸ καὶ πολιτιστικὸ του κέντρο. Στὶς ἀρμενικὲς πηγὲς ἡ Šida K'art'li ὀνομάζεται Verin ašxarh Vratz, δηλαδή «Ἄνω χώρα τῶν Ἰβήρων», ἔκφραση ποῦ ἀποδίδει κατὰ λέξιν τὴν ἰβηρικὴν zemo sor'eli, «Ἄνω χώρα»⁴⁵. Καὶ ἀξίζει ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Πορφυρογέννητος μνημονεύει τὴν zemo sor'eli ὡς Βεριασάχ, ἀπὸ τὴν ἀρμενικὴ τῆς ὀνομασίας, Verin ašxarh⁴⁶.

Θὰ ἀναφερθῶ τώρα στὴν ἐνδοτικὴ Ἰβηρία τοῦ Σκυλίτζη, τὴν ὁποία ὁ Honigmann τοποθετεῖ βορείως τοῦ Τάικ⁴⁷ καὶ ὁ Οἰκονομίδης, ὅπως εἶδαμε, στὴ βορειότερη Γεωργία καὶ θεωρεῖ ὅτι δὲν θὰ μπορούσε μὲ κανένα τρόπο νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν Ἐσὼ Ἰβηρία. Τὰ δικά μας, ὅμως, συμπεράσματα εἶναι τελείως διαφορετικά: κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ ἐνδοτικὴ Ἰβηρία τοῦ Σκυλίτζη καὶ ἡ Ἐσὼ Ἰβηρία τῆς σφραγίδας τοῦ Μιχαὴλ Καταφλῶρον εἶναι ἡ ἴδια γεωγραφικὴ περιοχὴ. Ἐσὼ Ἰβηρία (Šida K'art'li) εἶναι ἡ ἐπίσημη ὀνομασία της, αὐτὴ μὲ τὴν ὁποία γράφεται καὶ στὴ σφραγίδα τοῦ κρατικοῦ λειτουργοῦ, τοῦ βασιλικοῦ κουράτορα Μιχαὴλ. Ὁ Σκυλίτζης, ὁ ὁποῖος γνώριζε καλὰ τὴν ὑπαρξὴν τοῦ βυζαντινοῦ θέματος «Ἰβηρία»⁴⁸, στὸ βάθος καὶ πέρα ἀπὸ τὴν καθ'αυτὴ Ἰβηρία (K'art'li), ἦταν φυσικὸ νὰ τὴν ἀποκαλέσει ἐνδοτικὴ Ἰβηρία.

44. Βλ. τὴν ἀρχαία ἀρμενικὴ μετάφραση τοῦ *K'art'lis Tzchowreba* ἢ «Ἱστορίας τῶν Ἰβήρων». Τὸ ἰβηρικὸ πρωτότυπο καὶ τὴν ἀρχαία ἀρμενικὴ του μετάφραση μὲ μελέτη καὶ λεξικὸ ἐκδίδει ὁ I. ABULADZE, Τιφλίδα 1953, 13, 35· βλ. καὶ G. A. MELIKIŠVILI, *K istorii drevnei Gruzii*, Τιφλίδα 1959, 113, 118· M. D. LORDKIPANIDZE, *Istoria Gruzii XI-načala XIII veka*, Τιφλίδα 1974, 7 καὶ σημ. 3· *Očerki istorii Gruzii*, τόμος 2, Τιφλίδα 1988, passim.

45. S. T. EREMIAN, *Hayastane est Ašxarhatzoytzi* («Ἡ Ἀρμενία κατὰ τὴν Γεωγραφία τοῦ 7ου αἰ.»), Ἐρεβάν 1965, 83-84.

46. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ βασιλείου τάξεως*, τόμ. 1, Βόννη 1829, 687.

47. HONIGMANN, *Die Ostgrenze*, 194 κ.έ.

48. Πρβλ. τὶς πηγὲς ποῦ δὲν ψεύδονται: τὴν ἐλληνικὴ ἐπιγραφήν τοῦ Ἰωάννη Μοναστηριώτη ἀπὸ τὸ Ἄνιο (1059): «Ἰωάννου βεστάρχου καὶ κατεπάνω Ἀρμενίας καὶ Ἰβηρίας τοῦ Μοναστηριώτου» τὴ σφραγίδα τοῦ μάγιστρο Ἀαρών: «Κύριε βοήθει Ἀαρών μαγίστρω καὶ δουκὶ Ἰβηρίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας», τὴν ἐπιγραφήν ἑνὸς ἄλλου κατεπάνω: «Κύριε βοήθει τὸν δοῦλον σου Ρωμανὸν τὸν Δαλασινὸν κὲ κατεπάνον τῆς Ἰβηρίας»: Χρ. ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ, Γιὰ τὸν «ἰβηρικὸ στρατὸ» καὶ τὸ βυζαντινὸ θέμα «Ἰβηρία», *Βυζαντινά* 13/1, 1985, 473, 475.

Γ. Τὰ ὄρια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ κουράτορα Μιχαήλ Καταφλώρον καὶ οἱ ἀρμοδιότητές του

Τὸ μολυβδόβουλλο τῆς συλλογῆς τοῦ Dumbarton Oaks, πού δημοσιεύει ὁ Οἰκονομίδης, δὲν εἶναι ἡ μοναδική σφραγίδα τοῦ κουράτορα Μιχαήλ Καταφλώρον πού ἔχει διασωθεῖ. Ἡ Valentina Šandrovskaya, πού ἐπὶ δεκαετίες μελετᾷ τὴν πλούσια συλλογὴ μολυβδόβουλλων τοῦ Ἐρμιτάζ τοῦ Λένινγκραντ, ἀνακάλυψε ἕνα δεύτερο μολυβδόβουλλο τοῦ Μιχαήλ (M-6733), ὅπου αὐτὸς ὀνομάζεται κουράτωρ μόνο τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας. Τὸ ΜΑΝΖΗΚΕΡΤ δὲν μνημονεύεται στὸν τίτλο του. Στὸν ὀπισθότυπο αὐτοῦ τοῦ μολυβδόβουλλου εἰκονίζεται ἡ μορφή τῆς Θεοτόκου, ἐνῶ σὲ ἐκεῖνον τοῦ μολυβδόβουλλου τοῦ Ἐρμιτάζ ὁ ἅγιος Νικόλαος. Στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ ἐμπροσθότυπου διαβάζομε: Θεοτόκε (βοήθει) Μιχαήλ κουράτωρ(ι) τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας.

Ἐναφερομένη στὰ πορίσματα τοῦ Οἰκονομίδη, ἡ Šandrovskaya σημειώνει μὲ τὴ σειρά της ὅτι ἡ ὀνομασία τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας, ἡ θέση της, τὰ ὄρια καὶ ὁ χρόνος τῆς ὑπαρχείας της εἶναι ζητήματα πού παραμένουν ἀκόμη πρὸς ἐξακρίβωση. Καὶ προσθέτει ὅτι ἡ Ἑσῶ Ἰβηρία ἦταν, κατὰ τὰ φαινόμενα, τμήμα μεγάλου βυζαντινοῦ θέματος καὶ ἡ διοικητικὴ της ὀργάνωση, ὅπως καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ κουράτορά της, ἀπαιτοῦν περαιτέρω διευκρίνηση⁴⁹.

Γιὰ νὰ καθορίσουμε τὸ ρόλο τοῦ βασιλικῦ κουράτορα τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας, δηλαδὴ τοῦ καθεαυτοῦ βασιλείου τῶν Ἰβήρων (τῆς Γεωργίας) εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἀναφερθοῦμε στὶς βυζαντινο-ἰβηρικὲς καὶ βυζαντινο-ἀρμενικὲς σχέσεις τῆς ἐποχῆς πού μᾶς ἐνδιαφέρει: τὸ Τάικ, τὸ ἔτος 1000, περιῆλθε στὸ Βυζάντιο, χωρὶς ὅμως νὰ ὀργανωθεῖ ὡς διοικητικὴ περιφέρεια καί, πιθανότατα, ἐξακολουθοῦσε νὰ ὀνομάζεται Τάικ⁵⁰. Στὴ συνέχεια, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰβήρων, Γεώργιος (1014-1027), σφετερίσθηκε, σύμφωνα μὲ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν βυζαντινῶν ἀρχῶν, διάφορες περιοχὲς τοῦ Τάικ καί, ὅταν, μετὰ τὸ τέλος τοῦ βυζαντινο-βουλγαρικοῦ πολέμου (1018), ὁ αὐτοκράτορας Βασίλειος Β΄ ἀσχολήθηκε ἀπερίσπαστος μὲ τὶς ἰβηρικὲς ὑποθέσεις

49. Valentina ŠANDROVSKAYA, *Ermitažnye pečati Katafloron*, *Naučnaja konferacija pamjati A. V. Bank*, Ἀγία Πετρούπολη 1996, 67. Ὁ τελευταῖος στίχος τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι σβησμένος. Ἐκφράζω ἀπὸ ἐδῶ θερμὲς εὐχαριστίες στὴν κυρία Šandrovskaya, γιὰ τὴ βοήθειά της κατὰ τὶς μεταπτυχιακὲς μου σπουδὲς (1954-1958) στὸ βυζαντινολογικὸ τμήμα τοῦ Ἐρμιτάζ καὶ γιὰ τὶς φωτογραφίες τοῦ μολυβδόβουλλου πού μοῦ διέθεσε γιὰ μελέτη καὶ ἔκδοση.

50. Μερικὲς δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ Πορφυρογέννυτος [*Περὶ βασιλείου τάξεως*, 687] τὸ ὀνομάζει Καρνατάνης· πρόκειται γιὰ μετάρθεση τοῦ ἰβηρικοῦ Ταὸς Καρ(η)ῖ = Πύλη τοῦ Τάικ. Ὁ Πορφυρογέννυτος μεταφέρει τὴν ἀρμενικὴ προφορὰ τοῦ Τάικ (Τάις εἶναι ἡ αἰτιατικὴ τοῦ Τάικ): βλ. C. ΤΟΥΜΑΝΟΦ, *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown 1963, 493-494.

καὶ ἀπαίτησε νὰ τοῦ ἐπιστραφοῦν τὰ καταπατημένα ἐδάφη, τὰ πράγματα κατέληξαν στὸν βυζαντινο-ἰβηρικὸ πόλεμο.

Ἦ Ἀριστακὲς ἀπὸ τὸ Λαστιβέρτ, τὸ ἔτος 470 τῶν Ἀρμενίων (=16 Μαρτίου 1021-15 Μαρτίου 1022), γράφει ὅτι ὁ Βασίλειος ἦλθε μὲ βαρὺ στρατὸ στὴ Θεοδοσιούπολη καὶ περίμενε τὸ βασιλιὰ τῶν Ἰβήρων νὰ ἔλθει νὰ τοῦ δηλώσει «τὴν ὑποταγὴ του». Ἦ Ἰβηρας ὅμως ἠγεμόνας ἀρνήθηκε νὰ προσέλθει, πειθόμενος στὴ συμβουλή τῶν προκρίτων του: «Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τὸν ἐκφόβιζαν, ὅτι μόλις σὲ δεῖ (ὁ βασιλιὰς τῶν Ρωμαίων) ἢ θὰ σὲ σκοτώσει ἢ θὰ σὲ ρίξει στὴ φυλακὴ»⁵¹. Ἦ Βασίλειος, πλήρης ὀργῆς, διατάσσει νὰ καταστραφεῖ διὰ πυρός, σιδήρου καὶ ἐξανδραποδισμού ἡ μεγάλη κωμόπολη Ὀκόμπ (σημ. Uşumli τῆς Τουρκίας) καὶ τὰ περικύρια. Ἦ Γεώργιος εἰσβάλλει στὴ μεγάλη πόλη Οὐχτικ καὶ αὐτὴ γίνεται παράναλωμα τοῦ πυρός. Ἦ ἀποφασιστικὴ μάχη μεταξὺ τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Γεωργίου διεξάγεται κοντὰ στὴ λίμνη Παλακατσίς (σημ. Caldır-göl στὴν Τουρκία), ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ἠττᾶται, ὁ μεγάλος ἄρχων Ράτ πέφτει στὸ πεδίο τῆς μάχης «καὶ ἔγινε μέγα πένθος στὴ χώρα τοῦ Τάικ»⁵². Ἦ Βασίλειος, πῦρ καὶ μανία, «στέλνει στὰ τέσσερα μέρη τῆς χώρας [τῶν Ἰβήρων] στρατό, δίνει φοβερὴ διαταγὴ νὰ μὴ λυπηθοῦν γέροντες, νέους, παιδιά καὶ ἐνηλίκους, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, κάθε ἡλικίας. Καὶ ἔτσι ἐδῆωσε δώδεκα gawar... Ἀλλοίμονο, ἄσπλαγχνη διαταγὴ τοῦ βασιλιᾶ... Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἄφησε τὴν ἀνθοῦσα χώρα ἔρημη ἀνθρώπων»⁵³.

Ἦ Ματθαῖος ὁ Ἐδεσπινὸς συσχετίζει στὸ Χρονικὸ του τὴ μεγάλη ὀργὴ τοῦ Βασιλείου Β΄ καὶ μὲ τὴ συμμαχία, που συνῆψε τὸ 1022 ὁ Γεώργιος ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα, μὲ τὸν ἐπαναστάτη Νικηφόρο τὸν Στραβολαίμν (γιὸ τοῦ Βάρδα Φωκά). «Ἦ Βασίλειος μὲ μεγάλη ὀργὴ καὶ πολυἀριθμὸ στρατὸ ἐπιτίθεται ἐναντίον τοῦ Ἰβηρα βασιλιᾶ Γεωργίου... ὁ ὁποῖος κατατροπώθεις περισώζεται στὰ ὄχυρὰ φρούρια καὶ γράφει τὸν ἑαυτὸ του δοῦλο τοῦ Βασιλείου, δώσας τὸν γιὸ του ὡς ὄμηρο»⁵⁴.

Παρόμοια εἶναι ἡ περιγραφὴ τῶν γεγονότων καὶ ἀπὸ τὸν Λέοντα Μροβέλι: «οἱ Ἰβηρες ἀφανίσθηκαν καὶ καταστράφηκαν, ἡ χώρα τους ἐρειπώθηκε... Ἦ Γεώργιος ἠττήθηκε καὶ ἀπελπισθεὶς ἔδωσε γιὰ τρία χρόνια τὸ γιὸ τοῦ Παγκράτιο ὡς ὄμηρο καὶ ὁμολόγησε δουλεῖα [στὸν Βασίλειο]»⁵⁵.

51. *Aristakès de Lastivert*, 12.

52. Ἦ.π., 13.

53. Ἦ.π.

54. *Chronique de Matthieu d'Edesse (962-1136) avec la Continuation de Grégoire le Prêtre jusqu'en 1162*, ἔκδ. καὶ γαλλ. μτφρ. E. DULAURIER, Παρίσι 1858 (471ο ἔτος τῶν Ἀρμενίων =16 Μαρτίου 1022-15 Μαρτίου 1023).

55. *K'art'lis Tzoxowreba*, 222-224.

Σύμφωνα με τὸν Ἀριστακῆς, ὁ Βασίλειος διαχειμάζει στὸ gawar Χαλδία, ὅπου ἔρχεται καὶ τὸν συναντᾷ, τὴν ἡμέρα τῶν Θεοφανείων, ὁ Ἀρμένιος πατριάρχης, Πέτρος. «Ἐκεῖ ὑπογράφηκε τὸ ἔγγραφο τῆς ἀπώλειας τῶν Ἀρμενίων. Ἐφ' ὅσον ὁ [ἀρμένιος βασιλιάς] Ἰωάννης εἶχε παραγγεῖλει στὸν πατριάρχη: Γράψε ἔγγραφο καὶ δώσε στὸν βασιλιά ὅτι, μετὰ τὸ θάνατό μου, τὴν πόλη μου [Ἄνιο] καὶ τὴ χώρα μου ἀφήνω σὲ αὐτὸν κληρονομία»⁵⁶. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτῆ τοῦ ἀρμένιου βασιλιά ἔχει σχολιασθεῖ τόσο ἀπὸ τοὺς ἀρμένιους ἱστορικοὺς τῆς ἐποχῆς ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ἐρευνητὲς ὡς λιποψυχία. Ἄν, ὅμως, ἀναλογισθοῦμε τὴ θέση τοῦ ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφή τῶν Ἰβήρων, μετὰ τὴν κατάκτηση τοῦ βασιλείου τῶν Ἀρζιτρονιδῶν τῆς Βασπρακανίας/Βασπουρακάν, φαίνεται ὅτι ὁ Ἰωάννης δὲν εἶχε ἄλλη ἐπιλογή.

Ὁ βασιλιάς τῶν Ἰβήρων Γεώργιος ζητεῖ ἀπὸ τὸν Βασίλειο νὰ συνάψουν εἰρήνη. Ὁ Βασίλειος ἀπαιτεῖ νὰ πάρει ὡς ὄμηρο τὸν γιὸ τοῦ Γεωργίου καὶ τὸν παίρνει, μαζὶ μεῖ ἄλλους ὁμήρους, ὑποσχόμενος ὅτι μετὰ ἀπὸ τρία χρόνια θὰ τοὺς ἐπιστρέψει. Καὶ κράτησε τὸ λόγο του.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης ἀναφέρονται στὰ παραπάνω γεγονότα, μετὰ τὴν κατάκτηση τοῦ Τάικ, τὸ ἔτος 1000, ὁ ἰβήρας βασιλιάς εἶχε βλέψεις σὲ διάφορα ἐδάφη τοῦ Τάικ, πού ὁ Βασίλειος τὰ θεωροῦσε μέρη τῆς κληρονομίας του. Ὁ Σκυλίτζης λέει ὅτι ὁ αὐτοκράτορας τὸν Γεώργιο, τὸν τῆς ἐνδοτέρω Ἰβηρίας ἄρχοντα τοῖς οἰκείοις ἀρκεῖσθαι πείσας, καὶ μὴ ἐπιβαίνειν τοῖς ἀλλοτρίοις⁵⁷ καὶ συνεχίζει: *Γεωργίου δὲ... τὰς πρὸς Ῥωμαίους ἀθετίσαντος συνθῆκας καὶ τὰ ὄμορα κατατρέχοντος, ἔξεισι κατ' αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς πανστρατὶ καὶ ὁ Γεώργιος φεύγει εἰς τὰ ἐνδοτέρα ὄρη τῆς Ἰβηρίας (εἰς τὰ ὄρη τῆς ἐνδοτέρω Ἰβηρίας;) μετ' ὀλίγον δὲ πρεσβευσάμενος καὶ τῷ βασιλεῖ ἐκστὰς χώρας ὀπόσης ἐβούλετο, σπένδεται, ὄμηρον δούς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Παγκράτιον. ὃν μάγιστρον ὁ βασιλεὺς ποιήσας ὑπέστρεψε*⁵⁸.

Τὸ ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι ἂν, πράγματι, ὁ Γεώργιος σφετερίσθηκε τὰ ἐδάφη τοῦ Τάικ ἢ μήπως ἡ αἰτίαση τοῦ σφετερισμοῦ ἐπινοήθηκε ὡς πρόσχημα, πού θὰ ἐπέτρεπε στὸν Βασίλειο νὰ ἐκστρατεύσει ἐναντίον του, ὥστε, μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς Ἀρμενίας, νὰ ὀλοκληρώσει καὶ τὴν κατάκτηση τῆς Ἰβηρίας. Μία τέτοια ὑπόθεση δὲν φαίνεται ξένη πρὸς τὶς φιλοδοξίες τοῦ Βασιλείου οὔτε πρὸς τὴν τακτικὴ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων σὲ ζητήματα τοῦ ἀνατολικοῦ συνόρου τῆς ἐπικράτειάς τους.

56. *Aristakès de Lastivert*, 16.

57. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 339.

58. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 367.

Ἐνάλογη τακτική ἐφαρμόζει μερικὰ χρόνια ἀργότερα καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ Σκυλίτζη. Τὸ 1045, ὅταν ἄρχισε ὁ πόλεμος ἐναντίον τοῦ βασιλείου τῶν Βαγρατιδῶν καὶ τοῦ βασιλιᾶ Κακικίου Β', ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος στέλνει γράμματα... πρὸς Ἀπλησφάρην (Abu'l-Aswar), τὸν ἄρχοντα τοῦ Τιβίου καὶ τῆς παρὰ τὸν Ἀράξην ποταμὸν Περσαρμενίας, παρακαλοῦντα τοῦτον κατὰ τὸ δυνατόν δηοῦν τὴν μεγάλην Ἀρμενίαν καὶ τὴν ὑποκειμένην χώραν τῷ Κακικίῳ... Ὁ δὲ τὰ γράμματα δεξάμενος ἀμείβεται ἐπιτελῆ ποιῆσαι τὰ κεκελευσμένα, εἰ γράμμα πεμφθεῖν τούτῳ βασιλικὸν ἀσφάλειαν παρέχον αὐτῷ πάντα ἔχειν ἐν βεβαίῳ δεσποτικῶς τὰ φρούρια καὶ χωρία, ὅσα περ ἰσχύσειε νόμῳ πολέμου κτήσασθαι ἀπὸ τῶν διαφερόντων τῷ Κακικίῳ. ἐδέξατο τὸν λόγον ὁ βασιλεὺς, καὶ χρυσοβούλλοις γραφαῖς ἐπιβεβαίωσεν, ὅσα ὁ Ἀπλησφάρης ἠτήσατο⁵⁹.

Ὁ Ἀπλησφάρης ἐπληξε τὸν Κακικίον στὰ νῶτα, πολλὰ τῶν τοῦ Κακικίου ἐκπολιορκήσας κατέσχευε ὀχυρώματα καὶ χωρία. Ὁ Μονομάχος ὅμως, μολονότι εἶχε ὑποσχεθεῖ στὸν Ἀπλησφάρη μὲ χρυσοβούλλο, πὼς ὅ,τι κυρίευσεν θὰ ἦταν δικό του, μετὰ τὴ συνθηκολόγηση τοῦ Κακικίου τὰ ἐκπολιορκηθέντα φρούρια παρὰ τοῦ Τιβιώτου (τοῦ Ἀπλησφάρη) καὶ χωρία ὡς μέρη τοῦ Ἀνίου (βασιλείου τῶν Βαγρατιδῶν) ἐπιζητῶν, ἐπεὶ ἐκεῖνος ἐκὼν γε εἶναι οὐ μεθίετο τούτων, ἀλλ' ἀντείχετο τῆς χρυσοβούλλου γραφῆς, ἀναιρεῖται πόλεμον πρὸς αὐτόν⁶⁰. Ὁ Σκυλίτζης παραδίδει ἐκτενῆ περιγραφή τῆς λήξης τοῦ πολέμου. Ὁ βυζαντινὸς στρατὸς κατατροπώθηκε, μαζί μὲ αὐτὸν καὶ ὁ ἀρμενικὸς, πού ἤδη ὑπηρετοῦσε στὸ Βυζάντιο. Στὸ πεδίο τῆς μάχης ἔπεσαν ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν Ἀρμενίων Βακράμ Πακλαβίδης μαζί μὲ τὸ γιό του Γρηγόριο⁶¹.

Τὸ 1022, μετὰ τὴ νικηφόρα γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς λήξη τοῦ πολέμου, τὸ Τάικ ὀργανώνεται ὡς ἰδιαίτερη διοικητικὴ περιφέρεια, κατεπανάτο, μὲ τὸ ὄνομα Ἰβηρία. Στὴν ὀνομασία αὐτὴ λανθάνει ἡ πολιτικὴ σκοπιμότητα τῆς μελλοντικῆς συγχώνευσης τοῦ ἐδάφους τοῦ καθαρὸ Ἰβηρικοῦ κράτους μὲ τὸ θέμα τῆς Ἰβηρίας, ἡ ὁποία καὶ θὰ σήμαινε τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ εὐρύτερου κατακτητικοῦ προγράμματος τοῦ Βασιλείου Β': τὸ 1018, ὁ Βασίλειος ὑπέταξε τὴ Βουλγαρία, τὸ 1022 εἶχε συντελεσθεῖ ἡ κατάκτηση τῆς Ἀρμενίας (τὸ 966, τὸ Ταρῶν εἶχε προσαρτηθεῖ στὰ βυζαντινὰ ἐδάφη, ἀκολούθησε τὸ 1000 ἡ προσάρτηση τοῦ Τάικ καὶ τὸ 1021 τοῦ Βασπουρακάν, ἐνῶ ἡ μεγάλη Ἀρμενία τῶν Βαγρατιδῶν εἶχε κληροδοτηθεῖ στὴν αὐτοκρατορία) καὶ ἡ μόνη πού εἶχε ἀπομείνει ἦταν ἡ Ἑσῶ Ἰβηρία -Κ'art'li. Εἶναι

59. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 436.

60. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 437.

61. *Matthieu d'Edesse*, 80.

τυχαία ή τόσο επίμονη, πεισματώδης και ανένδοτη αντίσταση του βασιλιά Γεωργίου κατά του Βασιλείου; Ή συμμετοχή του στα αντιβυζαντινά επαναστατικά κινήματα; Μήπως όλα αυτά αφορούσαν μόνο την κατάληψη μερικών περιοχών του Τάικ;

Ο Βασίλειος απέβωσε το 1025, έχοντας πραγματοποιήσει με την κατάληψη του Τάικ μέρος μόνο των ιβηρικών του σχεδίων και ο αδελφός του Κωνσταντίνος θα καταβάλει προσπάθειες, ώστε να τὰ φέρει σε πέρας. Το 1028 το Βυζάντιο ἄρχισε νέο πόλεμο ἐναντίον του Ἰβηρικού βασιλείου. Ἔχουμε τὴ μαρτυρία του Ἀριστακῆς: «στὴν ἀρχὴ τοῦ τρίτου ἔτους (τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Η΄) ἔρχεται στὴν Ἀνατολή με πολυάριθμο στρατὸ ὁ εὐνοῦχος (ἐλλ. παρακοιμώμενος) Σίμων⁶², πού εἶχε τὴν ἐξουσία τοῦ μισοῦ βασιλείου. Αὐτὸς φθάσας ἐπὶ τόπου, περνᾷ στὴ χώρα (αἰσχαρῆ) τῶν Ἰβήρων. Ἀλλὰ δὲν πρόλαβε νὰ κάνει κάτι. Ἐφθάσε ἡ συγκλονιστικὴ εἶδηση τοῦ θανάτου τοῦ βασιλιά, καὶ ἀκούσας αὐτό, ἄνευ ἀναβολῆς ἐπέστρεψε μετὰ τὸ στρατό του στὴν Κωνσταντινούπολη»⁶³.

Τὸ 1028, ἡ κατάκτηση τῆς Ἰβηρίας-Κάρλι δὲν ἐπιτεύχθηκε. Τὸ 1045, μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας, τὸ βυζαντινὸ θέμα Ἰβηρίας, δηλαδὴ τὸ Τάικ, καὶ ἡ Μεγάλη Ἀρμενία ὀργανώθηκαν ὡς ἐνιαῖο κατεπανάτο, «τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας καὶ Ἰβηρίας».

Ἄν, λοιπόν, ἐμπιστευθοῦμε τὸν Σκυλίτζη, ἡ ἔγνοια τοῦ Βασιλείου ἦταν νὰ κάνει τὸ γιό του ἴβηρα βασιλιά μάγιστρο! Μὲ μεγάλες ἀπώλειες⁶⁴ καὶ βαρεῖες ἥπτες⁶⁵ νὰ νικήσει τελικὰ τὸν βασιλιά Γεώργιο καὶ ἐκεῖνος νὰ γράψει «ἐαυτὸν δοῦλον τοῦ Βασιλείου»⁶⁶ καὶ ὡς μόνη ἐγγύηση νὰ πάρει ὡς ὄμηρο τὸ γιό του Πα-

62. Ἀναφερόμενος, στοὺς διορισμοὺς τοῦ Κωνσταντίνου Η΄, ὁ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ [370] γράφει ὅτι αὐτὸς Νικόλαον... δομέστικον προεβάλλετο τῶν σχολῶν καὶ παρακοιμώμενον..., Συμεῶν... δρουγγάριον τῆς βίγλας. Ἐφ' ὅσον ὁ Ἀριστακῆς ὀνομάζει τὸν Σίμονα παρακοιμώμενον, ὁ Α. Kazhdan εἶναι βέβαιος, ὅτι τὸ 1028 ἔδρασε στὴν Ἰβηρία ὁ παρακοιμώμενος Νικόλαος καὶ ὄχι ὁ Σίμων-Συμεών. Ὁ παρακοιμώμενος Νικόλαος ἔδρασε στὴν Ἀρμενία τὸ 1047, ἀλλὰ δὲν ἔχουμε καμία ἐνδειξη ὅτι 20 χρόνια πρὶν ἔδρασε καὶ στὴν Ἰβηρία. Πῶς ὁ Ἀριστακῆς θὰ ἔκανε τὸν Νικόλαο Σίμονα; Τὸ πολὺ μπορεῖ κατὰ λάθος νὰ τὸν θεώρησε παρακοιμώμενον.

63. *Aristakès de Lastivert*, 27. Γιὰ τὸ Βυζάντιο παρόμοια ἀναποδιὰ συνέβη καὶ τὸ 1047 στὴν Ἀρμενία, ὅταν ὁ μέγας ἑταιρειάρχης Κωνσταντίνος πολεμοῦσε ἐναντίον τοῦ ἀμυρᾶ τοῦ Τιβίου (Δβίν), ἥτις ἦν τοῦ παντὸς ἔθνους μιτρόπολις. Κυρίευσεν σειρά φρουρίων τῶν ὅσα τῷ Ἀνίφ ὑπέκειντο, λίγο ἔλειπε νὰ πάρει καὶ τὸ φρούριον τὸ καλούμενον Χελιδόνιον... οὐ πόρρω κείμενον τοῦ Τιβίου, ὅταν αἰφνιδίως ἡ τοῦ πατρικίου Λέοντος τοῦ Τορνικίου ἐξ ἐσπέρας ἀνίφθη ἀποστασία. Ὁ Κωνσταντίνος λύει τὴν πολιορκίαν... καὶ τὰς δυνάμεις ἀναλαβὼν σπουδαίως ἠπείγετο πρὸς τὴν βασιλίδαν. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 438-439.

64. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 367: *πίπτουσι πολλοὶ τῶν Ῥωμαίων*.

65. «κατατρόπωνσαν τοὺς στρατοὺς τῶν Ῥωμαίων»: *Aristakès de Lastivert*, 7-8

66. *Matthieu d'Edesse*, (ἔτος 470 =16 Μαρτίου 1021-15 Μαρτίου 1022).

γκράτιο για να τον κάνει μάγιστρο! Ο Βασίλειος, όμως, είχε ήδη επανακτίσει τα εδάφη του Τάικ δια των όπλων. Είναι γνωστό ότι ο νικητής παίρνει όμηρους του ήττημένου για να τον αναγκάσει να εκτελέσει σειρά υποχρεώσεων. Οί υποχρεώσεις του Γεωργίου απέναντι στον αυτοκράτορα θα ήταν ή καταβολή φόρων ή μάλλον πολεμικής αποζημίωσης και ασφαλώς αρμόδιος να μεριμνήσει για την είσπραξη ο διορισμένος από τον Βασίλειο βασιλικός επόπτης-έφορος στην περίπτωσή μας, ο κουράτωρ της Έσω Ίβηρίας, Μικαήλ ο Καταφλώρον.

Αν η αιχμαλωσία του γιού του βασιλιά των Ίβήρων, Παγκράτιου, έληξε το 1025 με τον θάνατο του Βασιλείου, τούτο σημαίνει ότι και οί υποχρεώσεις του πατέρα του έναντι του Βυζαντίου είχαν εκπληρωθεί. Κατά συνέπεια, ή θητεία του κουράτορα της Έσω Ίβηρίας, ή οποία δεν είχε λόγο να παραταθεί, θα πρέπει να τοποθετηθεί στο διάστημα μεταξύ 1022 και 1025. Μπορούμε, λοιπόν, να συναγάγουμε ότι ή Ίβηρία του Κεκαυμένου, όπου έδρασε ο Λέων Σερβλίας την εποχή του Κωνσταντίνου Μονομάχου, δεν έχει σχέση με την Έσω Ίβηρία. Ο Κεκαυμένος είχε, προφανώς, στο νοῦ του ή τὸ βυζαντινὸ θέμα Ίβηρίας, δηλαδή τὸ Τάικ, ή μάλλον τὴ Μεγάλη Ἀρμενία. Ο μοναχὸς Θεόδουλος, γραφέας τῆς διαθήκης τοῦ Εὐσταθίου τοῦ Βοήλα (1059), ὀνομάζει σὴν ἐνθύμησίν του τὸν κατεπάνω Ἀρμενίας καὶ Ίβηρίας, Ἰωάννη Μοναστηριώτη, ὁ τῆς Ἠβηρίας⁶⁷. Τὸ 1047, ὁ ἐταιρειάρχης Κωνσταντῖνος, μαχόμενος ἐναντίον τοῦ ἀμπαῖ τοῦ Δβίν Ἀπλησφάρη, είχε πολιορκήσει τὸ φρούριο Χελιδόνιο, οὐ πόρρω κείμενον τοῦ Τιβίου, δηλαδή τοῦ Δβίν, πρῶην πρωτεύουσας τῆς Ἀρμενίας καὶ ἔδρας τοῦ πατριάρχου-καθολικοῦ τῶν Ἀρμενίων. Ἐπὶ ἀραβοκρατίας ἔγινε ἔδρα ἄραβα κυβερνήτη τῆς «Ἀρμίνιγια». Ὅταν ἐξεργράγη ή ἐπανάσταση τοῦ Λέοντα Τορνίκιου, πῆγε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἄγγελος εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἐν Ἠβηρία για να τὸν εἰδοποιήσει να ἐπιστρέψει τὸ ταχύτερο⁶⁸. Ο Κωνσταντῖνος δὲν βρισκόταν σὴν Ἠβηρία. Αὐτό, ὅμως, δὲν σημαίνει ὅτι ὁ κουράτωρ τοῦ Μαντζικέρτ ἔπαυσε τὴ δράση του. Ο Ἀριστακὸς πρὶν ἀπὸ τὸ 1054, μνημονεύει ἄρχοντα, πὸς είχε τὴ μέριμνα τοῦ verakatzου τῆς πόλης Μαναζκέρτ.

Στὴν περαιτέρω διευκρίνιση τοῦ ὅρου «κουράτωρ Έσω Ίβηρίας» καὶ τὸν προσδιορισμὸ τῶν ἀρμοδιοπίτων τοῦ κρατικοῦ αὐτοῦ λειτουργοῦ συμβάλλει, νομίζουμε, τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννη Τζιμισκῆ σὸν Βαγρατίδη βασιλέα Ἀσώτιο Γ'. Ὅπως εἶναι γνωστό, ή ἐπιστολή διασώζεται μόνο σὲ ἀρχαία ἀρμενικὴ μετάφραση σὴν Χρονογραφία τοῦ Ματθαίου τοῦ Ἐδεσσηνοῦ, πὸς ἀσφαλῶς συντάχθηκε σὴν αὐλή τοῦ Ἀρμένιου βασιλιά.

67. P. LEMERLE, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Παρίσι 1977, 39.

68. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 439.

Στην ἐπιστολή, ὁ Τζιμισκῆς ἐξιστορεῖ τὶς νίκες του στὴν «ἅπασα ἀνατολή τῶν Περσῶν», δηλαδή τῶν Μουσουλμάνων, οἱ ὁποῖες μνημονεύονται στὴ Χρονογραφία τοῦ Σκυλίτζη συνοπτικά: *Τῶν δ' ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου προσκηθεισῶν πόλεων καὶ τῶν ὑποφόρων γενομένων Ῥωμαίοις, ἀραμένων πτέρναν καὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀποσεισαμένων ἐξουσίαν, ἔξεισι κατ' αὐτῶν ὁ βασιλεὺς [Τζιμισκῆς] καὶ ἄπεισιν ἄχρι Δαμασκοῦ. Καὶ τὰς μὲν πειθοῖ καὶ λόγῳ, τὰς δὲ πολέμῳ καὶ βίᾳ ἀνακτησάμενος, καὶ πάντα κατὰ τὸ πρέπον καταστησάμενος, ἀνεzeugνε πρὸς τὴν βασιλίδα⁶⁹.*

Ὁ Τζιμισκῆς γράφει στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν Ἀσώτιο ὅτι κυριεύσας τὴ Νίσιβη, ἔλαβε τοὺς φόρους του καὶ ἀναχώρησε. Ὑστερα νίκησε τὸν ἀμερμουμνὴ τῆς Αἰγύπτου, κυριεύσε τὰ ἔσω τῆς χώρας του, κατέκοψε πολλὰς ἐπαρχίας καὶ ἀναχώρησε. Εἰσέβαλε στὴ χώρα τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Παλαιστινίων, τοὺς ὑπέταξε καὶ ἐπέβαλε ἐπ' αὐτῶν βαρεῖς φόρους. Πολιόρκησε τὴν πόλη καὶ τὴν ἐπαρχία τῆς Δαμασκοῦ καὶ εἰσέπραξε φόρο σαράντα χιλιάδες νομίσματα. Οἱ Δαμασκηνοὶ «ἔλαβαν ἀπὸ ἐμᾶς στρατηγούς καὶ ἔδωσαν ἔγγραφο, ὅτι εἰς αἰῶνας θὰ εἶναι δοῦλοι τοῦ βασιλείου». Ὁ Τζιμισκῆς «διώρισε ἐκεῖ στρατηγὸ κάποιον Βαγδατνὸ ὀνόματι Τοῦρκο... Οἱ Δαμασκηνοὶ ἔδωσαν γραπτὸν ὄρκο ὅτι θὰ καταβάλλουν ἀδιακόπως τοὺς φόρους». Ἀπὸ ἐκεῖ ὁ βασιλεὺς πῆγε στὴν Τιβεριάδα, «οἱ κάτοικοι τῆς ὁπίας ἐδίλωσαν ὑποταγή, κατέβαλαν φόρο τριάντα χιλιάδες νομίσματα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων δασμῶν, ἀπαίτησαν στατηγούς, καὶ ὅπως οἱ Δαμασκηνοὶ, ἔδωσαν ἔγγραφο ἀδιασειστοῦ δουλείας νὰ εἶναι αἰῶνια ὑποτελεῖς καὶ νὰ καταβάλλουν ἀδιακόπως τὸν φόρο. Στὸν Τζιμισκῆ ἀποτάθηκαν οἱ ἀπὸ τὸ Ραμαλάχ καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ προσλιπαροῦντες ἔλεος. Ἐξαίτησαν στρατηγὸ, ἔγιναν φόρου ὑποτελεῖς καὶ δοῦλοι τῶν Ῥωμαίων.

Στὴ συνέχεια, ὁ Τζιμισκῆς ἀριθμεῖ καὶ ἄλλες πόλεις ποὺ ἔγιναν φόρου ὑποτελεῖς: «ἡ Πενιάδα, δηλαδή ἡ Δεκάπολη», ἡ Γενησαρέτ, «ἡ Ἄκρα δηλαδή ἡ Πτολεμαῖδα», καὶ ἐγγράφως ὑποχρεώθηκαν νὰ καταβάλλουν ἐπίσιο φόρο καὶ νὰ εἶναι δοῦλοι. Κυριεύσε καὶ τὴ Βηρυττό καὶ διώρισε ἐκεῖ στρατηγὸ. Οἱ Σιδώνιοι γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸν πόλεμο, συμφώνησαν νὰ εἶναι φόρου ὑποτελεῖς. Ὁ Τζιμισκῆς διώρισε καὶ σὲ αὐτοὺς στρατηγούς.

Εἶναι, νομίζομε, ἐμφανὲς τὸ συμπέρασμα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιστολή. Ὁ Τζιμισκῆς ἐνδιαφερόταν κυρίως γιὰ τὴ φορολογία τῶν πόλεων καὶ ἐπαρχιῶν ποὺ εἶχε κυριεύσει. Δὲν φαίνεται νὰ ἄλλαξε τὴ διοίκησή τους, δὲν συγκρότησε στρατηγεῖς ἢ θέματα, δὲν ἐγκατέστησε βυζαντινὲς φρουρές. Ἄλλωστε, οὔτε ὁ Σκυλίτζης ἀναφέρει κάτι σχετικό. Τὸ ζήτημα, συνεπῶς, εἶναι οἰκονομικὸ καὶ ὄχι διοικητικὸ καὶ

69. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 311.

οί «στρατηγοί», πού ἐπανελλημμένα μνημονεύονται εἶναι μᾶλλον —ὁ ἄρμένιος μεταφραστὴς τῆς ἐπιστολῆς μετέφρασε ὡς «ζοραβάρ» τὸν ἄγνωστο σὲ αὐτὸν βυζαντινὸ ὄρο στρατηγός— ἐπόπτες, ἐπιστάτες, ἔφοροι, διαχειριστές, πού θὰ εἶχαν ὡς ἔργο τὴν εἴσπραξη τῶν φόρων ἀπὸ τοὺς ὑποτακθέντες στὸν αὐτοκράτορα πληθυσμούς, καὶ οἱ ὁποῖοι «εἶναι δοῦλοι τοῦ βασιλέως καὶ καταβάλλουν φόρους». Ὁ ἴβηρας βασιλεὺς «γράφει ἑαυτὸν δοῦλον τοῦ βασιλείου», ἐπομένως καταβάλλει φόρο⁷⁰.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ ὄρου «κουράτωρ» τῶν σφραγίδων τοῦ Μιχαήλ πρέπει νὰ συμπίπτει μὲ ἐκεῖνο τοῦ verakatzου τοῦ Ἀριστακῆς καὶ τοῦ στρατηγοῦ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Τζιμισκῆ. Ὡς verakatzου, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, μεταφράζεται ὁ ἑλληνικὸς ὄρος ἐπιστάτης⁷¹. Ὁ λατινικὸς δηλαδὴ ὄρος curator διατηρεῖ τὴν πρώτη του σημασία, αὐτὴ τοῦ ἐπιμελητῆ, τοῦ ἐπόπτη, τοῦ ἔφορου. Τὸ Μαναζκέρι (τὸ gawar) εἶχε τὸν δικό του κουράτωρα. Ὁ Μιχαήλ, πρῶτα, ἦταν κουράτωρ τοῦ Μαντζικέρτι. Τὸ 1022, ἔγινε κουράτωρ τοῦ Μαντζικέρτι καὶ τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας καί, ὕστερα, μόνο τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας. Φυσικά, τὸ λειτούργημα τοῦ κουράτωρα τοῦ Μαντζικέρτι θὰ ἀνατέθηκε σὲ ἄλλον.

Μία μικροσκοπικὴ πηγὴ, ὅπως εἶναι ἡ σφραγίδα τοῦ Μιχαήλ, ἔδωσε τόση τροφή γιὰ σκέψεις καὶ συλλογισμούς...

70. Κατὰ τὸν Πορφυρογέννητο, DAI, κεφ. 44, 110-112, (ὁ καϊσίκος ἀμυρᾶς τοῦ Μαναζκέρι, Ἀχμέτι) *δοῦλος ἦν τοῦ βασιλέως... παρέχων καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ θείου αὐτοῦ, τοῦ Ἀπολεσφούετ, πάκτα*.

71. Βλ. σημ. 39.

H. BARTKIAN, Le curateur de Mantzikert et de l'Ibérie Intérieure et la politique orientale de Basile II

Se fondant sur l'indiscutable crédibilité des informations provenant des deux sceaux du curateur royal Michel Kataphlôron (DO 58. 106. 5502 et M-6733), l'auteur réexamine les sources narratives byzantines en les confrontant avec les récits des chroniqueurs arméniens et aboutit à des propositions nouvelles concernant 1) le type correct du nom Mantzikert et la région administrative qu'il représentait 2) le contenu géographique et administratif de l'Ibérie Intérieure et 3) l'étendue de la juridiction de ce fonctionnaire et ses compétences.